

بررسی روایی و اعتبار آزمون ترسیم خانواده جنبشی (KFD)

سیدمحمدصادق میری و حید^۱

هادی عباسی*^۲

احمد حیدرنیا^۳

چکیده

هدف: هدف از پژوهش حاضر، بررسی اعتبار و روایی آزمون ترسیم خانواده جنبشی بود.

روش: روش پژوهش، توصیفی-مقطعی بود. حجم نمونه شامل ۶۰ دانش‌آموز پسر (۳۰ نفر فرزندان طلاق و ۳۰ نفر فرزندان عادی) بود که به صورت نمونه‌گیری هدفمند و چندمرحله‌ای انتخاب شدند؛ سپس با بررسی پرونده کودکان طلاق، مشارکت معلم و مدیر مدرسه، از میان کودکان عادی همان مدارس افراد هم‌تا با کودکان طلاق (متناظر یک به یک) در مؤلفه‌های سن، جنس، پایه تحصیلی، تحصیلات والدین، موقعیت اجتماعی-اقتصادی والدین و محل زندگی انتخاب گردیدند. نقاشی کودکان توسط سه ارزیاب آموزش‌دیده و ناآگاه نسبت به عضویت گروهی آزمودنی‌ها، طبق دستورالعمل نمره‌گذاری آزمون، بررسی و نمره داده شد. برای بررسی روایی همگرایی آزمون، ضرایب همبستگی نمره شاخص‌های ترسیمی KFD (که از شمارش تعداد نشانه‌های هر شاخص به دست آمده بود) با نمره‌های فرم معلم آزمون آخنباخ در خرده مقیاس‌های مربوط و برای تک‌تک ارزیابان محاسبه گردید. جهت برآورد اعتبار نمره‌گذاری ارزیابان، فراوانی نشانه‌های ترسیمی تعیین شده توسط هر یک از ارزیابان با استفاده از آزمون کروسکال-والیس مورد مقایسه قرار گرفت.

یافته‌ها: نتایج نشان داد که ضرایب همبستگی دو آزمون KFD و آخنباخ در سطح ۰/۰۵ معنی‌دار و حاکی از روایی همگرایی آزمون هستند. همچنین، تفاوت معنی‌داری در تعیین فراوانی‌های نشانه‌های ترسیمی کودکان عادی و طلاق توسط ارزیابان مشاهده نگردید که حاکی از اعتبار نمره‌گذاری ارزیابان است.

نتیجه‌گیری: آزمون ترسیم خانواده جنبشی از اعتبار نمره‌گذاری و روایی همگرایی مطلوبی برخوردار است و می‌توان از آن جهت شناسایی و تشخیص مشکلات روانی کودکان به ویژه افسردگی و اضطراب در مدارس و مراکز خدمات روان‌شناسی و مشاوره استفاده کرد.

کلیدواژه‌ها: آزمون ترسیم خانواده جنبشی، روایی، اعتبار

۱ - کارشناس ارشد مشاوره خانواده، دانشگاه بجنورد

*۲ - استادیار گروه علوم تربیتی، مشاوره و راهنمایی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بجنورد abbasihadi@yahoo.com

۳ - استادیار گروه علوم تربیتی، مشاوره و راهنمایی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بجنورد

مقدمه

بنیان خانواده در عین کوچک‌ترین گروه اجتماعی، مهمترین، باثبات‌ترین و مؤثرترین بنیان در گروه‌های اجتماعی است. رشد و تربیت کودک در محیط خانواده شکل می‌گیرد (شرودر و گوردون^۱، ۲۰۰۲؛ ترجمه فیروزبخت، ۱۳۸۵). یکی از مهمترین معضلاتی که بر فرد، جامعه و به خصوص کودکان، آسیب‌های مخرب و منفی دارد، تعارضات زناشویی و اختلاف والدین و در نهایت جدایی و طلاق است؛ بیش از ۹۰ درصد کودکان طلاق تحت تأثیر عارضه‌های ناشی از طلاق بوده‌اند و به نحوی دچار صدمه و آسیب شده‌اند (قربانی، ۱۳۸۵). طلاق، به خصوص بر کودکان دوران ابتدایی، تأثیر عمیق‌تری می‌گذارد. حس عدم امنیت، کودکان را به شدت آزار می‌دهد و از بازگو کردن شرایط خانواده خود شرمسار می‌سازد. حتی پس از مدتی ممکن است بچه‌ها خود را سرزنش کنند (ایروانی و ولی‌زاده، ۱۳۸۶). نگاه اجتماع به طلاق و کودکان طلاق از یک سو و نحوه شناسایی و درک مشکلات عمده آن‌ها از سوی دیگر پژوهشگران را بر آن داشته تا به دنبال آزمون‌هایی جهت تشخیص عمیق‌تر مشکلات این کودکان برآیند به طوری که بتوانند با کمترین مقاومت از سوی کودکان به تشخیص و درمان آنها اقدام نمایند (حیدری و رحیمی، ۱۳۸۵). اما از آنجایی که راه‌های شناسایی بسیاری از مشکلات درونی و اختلالات کودکان به خصوص ناهشیار آنان در اغلب موارد توسط پرسشنامه‌های والدین و معلمان یا مصاحبه بالینی و سایر روش‌های عینی صورت می‌پذیرد؛ نمی‌تواند اطلاعات جامعی را در اختیار درمانگر قرار دهد (مظاهری و مهدی‌پور، ۱۳۸۷). به همین منظور در سال‌های اخیر بسیاری از روان‌شناسان و درمان‌گران برای شناسایی این اختلالات به دنبال روش‌های فراقکن بوده‌اند و اذعان دارند روش‌های فراقکن در شناسایی اختلالات درونی و ناهشیار کودک از سایر روش‌های تشخیصی سودمندتر و کاربردی‌تر هستند (عابدین، ۱۳۸۸؛ دادستان، ۱۳۸۴؛ ایروانی و ولی‌زاده، ۱۳۸۶؛ فن^۲، ۲۰۱۲؛ مکفی و وگنر^۳، ۱۹۷۶؛ الین و نوچو^۴، ۱۹۷۹). از جمله روش‌های فراقکن و سودمند که نظر بسیاری از متخصصان را به خود جلب کرده است آزمون‌های ترسیمی^۵ می‌باشد.

آزمون‌های ترسیمی متنوع‌اند و بسته به کاربرد ویژه‌ای که هر یک دارند، در کلینیک‌های تخصصی روانشناسی و مشاوره مورد استفاده قرار می‌گیرند. از جمله این آزمون‌ها می‌توان به آزمون ترسیم خانواده جنبشی^۶ اشاره کرد. آزمون‌های ترسیمی گذشته به خاطر بی‌حرکتی اعضاء و ایستا بودن، شخصیت‌های نقاشی را به صورت سفت و سخت نشان می‌دهد که باعث می‌شود نتوانیم اطلاعات مفیدی را از این آزمون‌ها به دست آوریم، به همین جهت برنز و کافمن^۷ (۱۹۷۲؛ به نقل از کیم و سو^۸، ۲۰۱۳) نقاشی خانواده جنبشی را ابداع کردند تا براساس اصول روانکاوی مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد و بتواند به خانواده به عنوان یک سیستم یکپارچه بنگرد؛ این امر باعث می‌شود تا علاوه بر ارزیابی رفتارهای منحصر به فرد کودک، بتوانیم نگرش، احساسات و تعاملات فرد را نسبت به دیگر اعضای خانواده بررسی کنیم (هندلر و هبنیک^۹، ۱۹۹۴).

آرچر^{۱۰} و همکاران (۱۹۹۱) در یک نظرسنجی از کاربری نقاشی‌های فراقکن اعلام کرده‌اند: ۴۱٪، ۳۱٪ و ۳۰٪ روان‌شناسان به ترتیب نقاشی خانواده جنبشی، نقاشی شخص و نقاشی خانه-درخت-شخص را به کار می‌برند. بحث‌های زیادی در مورد روایی^{۱۱} و

- 1- Schroeder, & Gordon
- 2- Fan
- 3- Mcphee, & Wegner
- 4 - Elin, & Nucho
- 5- Drawing Test's
- 6 - Kinetic Family Drawing
- 7- Burns & Kafman
- 8 - Kim, & Suh
- 9- Handler, & Habenchicht
- 10- Archer
- 11- Validity

اعتبار^۱ تکنیک‌های نقاشی تصویری در خارج کشور وجود دارد؛ از جمله برنز و کافمن (۱۹۷۲)، اوبراین و پتن^۲ (۱۹۷۴)، سیمز^۳ (۱۹۷۴)، الین و نوچو (۱۹۷۹)، مکفی و وگنر (۱۹۷۶) و مستکف و لازاروس^۴ (۱۹۸۳) اما این آزمون هنوز مورد استفاده بالینی متخصصان داخلی قرار نگرفته و اعتبار و روایی آن بررسی نشده است؛ پژوهش حاضر بر آن است تا با اجرای آزمون نقاشی خانواده جنبشی در دو گروه کودکان عادی و طلاق، روایی و اعتبار آن را در جامعه ایرانی مورد بررسی قرار دهد.

روش

الف) شرکت‌کنندگان و طرح پژوهش: در این پژوهش توصیفی-مقطعی، محقق برای دسترسی به کودکان خانواده‌های طلاق، از بین مدارس ابتدایی پسرانه شهر بجنورد پنج مدرسه را به صورت تصادفی انتخاب نمود. سپس کودکان طلاق این مدارس شناسایی شدند و برای انتخاب کودکان عادی، با بررسی پرونده کودکان طلاق، مشارکت معلم و مدیر مدرسه، از میان کودکان عادی همان مدارس افراد هم‌تا با کودکان طلاق (متناظر یک به یک) در مؤلفه‌های سن، جنس، پایه تحصیلی، تحصیلات والدین، موقعیت اجتماعی-اقتصادی والدین و محل زندگی انتخاب شدند. قبل از آزمون به دانش‌آموزان فرم رضایت از والدین جهت حضور در تحقیق داده شد.

ب) ابزار و تکالیف پژوهش: ابزار سنجش در این پژوهش عبارتند از:

الف) آزمون نقاشی خانواده جنبشی: برنز و کافمن (۱۹۷۰؛ نقل از الین و نوچو، ۱۹۷۹) از جمله مبدعان این آزمون هستند که پیشرفت عمده‌ای را در آن ایجاد کرده‌اند. آنان از دستورالعملی جانب‌داری کردند که بر ترسیم اعضای خانواده در عمل یعنی "در حال انجام یک کار" تأکید داشت. شاخص‌های مهم این آزمون عبارتند از: عمل، نماد، سبک، فاصله تصاویر، موانع، ویژگی تصاویر. محققان تأثیر کارایی این آزمون را در موارد ذیل به اثبات رسانده‌اند که عبارت است از: تصویر واضحی از تعاملات بین فردی اعضای خانواده و روابط عاطفی میان اعضا (هندلر و هینیک، ۱۹۹۴ و سیگل و کورنفلد^۵، ۱۹۸۰)، دارای جهت‌گیری سیستمی است و تنها نقاشی است که می‌تواند روابط پیچیده خانوادگی را نشان دهد (نرس، ۱۹۹۹؛ ترجمه شریفی و همکاران، ۱۳۸۹). تست امیدوارکننده‌ای برای مطالعات فرهنگی است (وگمن و لوسینیک^۶، ۲۰۰۰)، وسیله‌ای مناسب در جهت بروز مکانیسم‌های دفاعی ناهشیار در کودکان (مکفی و وگنر ۱۹۷۶)، روشی مناسب جهت ارزیابی خانواده‌های دارای کودکان مبتلا به دیستروفی عضلانی (سیگل و کورنفلد، ۱۹۸۰)، وسیله‌ای مناسب در ارزیابی کودکان مبتلا به اختلالات درون‌ریز و اضطراب (تارینگر و استارک^۷، ۱۹۹۰)، روشی مفید جهت ارزیابی ویژگی‌های شناختی از یک خانواده به منظور درک رفتارهای مشکل‌درونی کودک (کیم و سو، ۲۰۱۳)، یک ابزار تشخیصی توسعه یافته در ارزیابی خودپنداره کودک (الین و نوچو، ۱۹۷۹).

پژوهشگر ضمن بررسی مطالعات قبلی در زمینه نمره‌گذاری و نحوه تفسیر آزمون از نسخه تجدید نظر شده مایرز (۱۹۷۸) و یانگ (۱۹۸۴) که توسط کیم و سو (۲۰۱۳) هنجار و نمره‌گذاری شده است، استفاده نمود. این نسخه شامل ۲۶ نشانه ترسیمی می‌باشد که در ۶ مؤلفه اصلی ویژگی تصاویر، فاصله، موانع، اعمال، نمادها، و سبک‌ها دسته‌بندی شده است. وجود هر نشانه در نقاشی نمره ۱ و عدم وجود آن نمره صفر را دریافت می‌کند و در پایان مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد.

- 1- Reliability
- 2- O'brien, & Patton
- 3- Sims
- 4 - Mostkoff, & Lazarus
- 5- Siegel, & Kornfeld
- 6- Wegmann, & Lusebrink
- 7- Tharinger, & Stark

ب) فرم گزارش معلم^۱ (TRF) چک لیست نظام سنجش مبتنی بر تجربه آخنباخ^۲: این فرم براساس وضعیت کودک در شش ماه گذشته تکمیل می‌شود. در این فرم مقیاس‌هایی براساس راهنمای تشخیصی و آماری اختلالات روانی DSM-IV-TR^۳ تنظیم شده که عبارت‌اند از: مشکلات عاطفی، اضطرابی، بدنی، نارسایی توجه/ فزون-کنشی، تضادورزی جسورانه و مشکلات هنجاری. سؤالات مقیاس‌های این پرسشنامه، به صورت سه‌گزینه ای "کاملاً"، "معمولاً" و "اصلاً" است که به ترتیب نمرات دو، یک و صفر را دریافت می‌کنند. برای هنجاریابی نظام سنجش مبتنی بر تجربه آخنباخ در ایران، مینایی (۱۳۸۴) پس از انطباق‌های لازم به لحاظ زبانی، فرهنگی و اجتماعی این فهرست را با استفاده از روش نمونه‌گیری چندمرحله‌ای روی نمونه‌ای به تعداد ۱۴۳۸ نفر شامل ۶۸۹ دختر و ۷۴۹ پسر از ۳ بخش شمال، مرکز و جنوب شهر تهران و تعدادی از مراجعه‌کنندگان به بخش‌های روان‌پزشکی بیمارستان‌ها اجرا کرد. همسانی درونی مقیاس‌های شایستگی نظام سنجش مبتنی بر تجربه آخنباخ در سطح بالایی قرار دارد و دامنه آن بین آلفای ۰/۶۵ تا ۰/۸۴ برای TRF است. ضرایب آلفای مقیاس‌های سندرومی مبتنی بر DSM-IV در سطح رضایت‌بخشی قرار دارد و دامنه آن از ۰/۶۲ تا ۰/۹۲ برای TRF است. همچنین ضرایب آلفای مقیاس‌های سندرومی مبتنی بر تجربه نیز در سطح رضایت‌بخشی قرار دارد و دامنه آن از ۰/۷۵ تا ۰/۹۵ برای TRF گزارش شده است. روایی محتوا، وابسته به ملاک و سازه این پرسشنامه‌ها نیز در جامعه ایرانی مورد تأیید قرار گرفته است (عابدین و مرادی مطلق، ۱۳۸۸؛ شرودر و گوردن، ۲۰۰۲؛ ترجمه فیروزبخت، ۱۳۸۵).

ج) شیوه گردآوری داده‌ها: پس از شناسایی فرزندان طلاق در مدارس، از کودکان خواسته شد تا طبق دستورالعمل آزمون ("خانواده‌ات را در حال انجام کار بکش"، "خودت را حتما بکش")، نقاشی بکشند. برای این کار مکانی مناسب در مدرسه انتخاب شد و با در اختیار قرار دادن یک مداد مشکی (استفاده از مداد رنگی در اختیار کودک است) و یک پاک‌کن و یک کاغذ A4، از دانش‌آموزان خواسته شد تا نقاشی کنند. در پایان نقاشی نیز از کودکان در خصوص مواردی چون نشان دادن پدر، مادر، خواهر و برادر در صورت وجود، اولین شخصیت ترسیم شده، آخرین شخصیت ترسیم شده، ابزارهای موجود در نقاشی، اشتغال هر یک از افراد موجود در نقاشی، فرزند چندم خانواده، سؤال شد و در فرم مخصوص درج گردید. پس از جمع‌آوری، نقاشی‌ها در اختیار سه ارزیاب آموزش دیده قرار گرفت تا نمره‌گذاری نشانه‌ها (وجود یا عدم وجود آنها) را با توجه به دستورالعمل آزمون انجام دهند. برای جلوگیری از سوگیری ارزیاب‌ها در نمره‌گذاری، هر یک از نقاشی‌ها کدگذاری شد. فرم‌های معلم آخنباخ نیز نمره‌گذاری شد و دامنه‌های بالینی کودکان طلاق و عادی در این فرم مشخص گردید. جهت برآورد روایی همگرای آزمون نقاشی خانواده جنبشی، ضریب همبستگی هر یک از زیرمقیاس‌های آخنباخ با شاخص‌های ترسیمی آزمون نقاشی خانواده جنبشی محاسبه گردید. همچنین برای بررسی اعتبار نمره‌گذاری ارزیابان، فراوانی نشانه‌های آزمون (تعیین شده توسط ارزیابان) مورد مقایسه قرار گرفت.

یافته‌ها

برای بررسی روایی همگرای آزمون، ضرایب همبستگی نمره شاخص‌های ترسیمی KFD (که از شمارش تعداد نشانه‌های هر شاخص به دست آمده است) با نمره‌های فرم معلم آخنباخ در خرده مقیاس‌های مربوط و برای تک‌تک ارزیابان محاسبه گردید.

1- Teacher's Report From

2- Achenbach System of Empirically Based Assessment

3 -Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 4th Edition, Text Revision

جدول (۱): ضرایب روایی همگرای آزمون KFD با آزمون آخنباخ به تفکیک ارزیابان

ارزیابان	مقیاس‌ها	ضریب همبستگی	مقدار احتمال
ارزیاب اول	افسردگی	۰/۶۵۲	۰/۰۰۱
	اضطراب	۰/۴۲۹	۰/۰۰۱
	پرخاشگری	۰/۳۶۵	۰/۰۰۴
	روابط میان فردی اعضا	۰/۳۸۵	۰/۰۰۲
ارزیاب دوم	افسردگی	۰/۸۵۹	۰/۰۰۱
	اضطراب	۰/۸۲۴	۰/۰۰۱
	پرخاشگری	۰/۸۰۸	۰/۰۰۱
	روابط میان فردی اعضا	۰/۶۷۹	۰/۰۰۱
ارزیاب سوم	افسردگی	۰/۸۷۴	۰/۰۰۱
	اضطراب	۰/۷۳۲	۰/۰۰۱
	پرخاشگری	۰/۳۶۵	۰/۰۰۴
	روابط میان فردی اعضا	۰/۶۷۴	۰/۰۰۱

همان‌گونه که در جدول (۱) مشاهده می‌شود ضرایب حاصل در سطح ۰/۰۵ معنی‌دار و حاکی از روایی همگرای آزمون هستند. جهت برآورد اعتبار نمره‌گذاری ارزیابان، فراوانی نشانه‌های ترسیمی تعیین شده توسط ارزیابان با آزمون کروسکال-والیس مورد مقایسه قرار گرفت.

جدول (۳)، بررسی اعتبار نمره‌گذاری ارزیابان در تعیین فراوانی نشانه‌های ترسیمی

کودکان	آماره خی‌دو	مقدار احتمال
عادی	۰/۰۰۳	۰/۹۹۹
طلاق	۰/۵۳۹	۰/۷۶۴

با توجه به جدول ۳ تفاوت معنی‌داری در فراوانی‌ها برحسب کودکان عادی و طلاق مشاهده نگردید که حاکی از اعتبار نمره‌گذاری ارزیابان است.

بحث و نتیجه‌گیری

آزمون نقاشی خانواده جنبشی (KFD) یک شیوه سودمند برای خانواده درمانگر است، چون تنها شیوه نقاشی است که به طور همسان روابط پیچیده خانوادگی را نشان می‌دهد و برای متخصصانی که از نگاه سیستمی به خانواده نگاه می‌کنند، بسیار سودمند است (نرس، ۱۹۹۹؛ ترجمه شریفی و همکاران، ۱۳۸۹). تأکید بر اینجا و اکنون به جای تأکید آزمون‌های پیشین بر سنجش فردی، بینش‌مدار، گذشته‌نگر، روان‌فردی و درون‌درمانی، وجه مشترک آزمون KFD و خانواده‌درمانی نوظهور است؛ چنان‌که

ستیر^۱ (۱۹۶۷)، پیشگام خانواده‌درمانی، توصیف کرده که می‌توان این آزمون را تمثال کوچکی از تندیس خانواده در نظر گرفت (هندلر و هبنیک، ۱۹۹۴). این آزمون قادر است تا به شناسایی تعاملات بین فردی اعضای خانواده با کودک، ساختار خانواده، تفاوت های فرهنگی، نگرش کودک به خانواده، مهارت‌های بین‌فردی، رشد عاطفی کودک، شناسایی کودکان آسیب دیده و عاطفی آشفته و دارای مشکلات افسردگی، اضطراب و پرخاشگری بپردازد (برنز و کافمن، ۱۹۸۲؛ الین و نوچو، ۱۹۷۹؛ مکفی و وگنر، ۱۹۷۶؛ بروک، ۱۹۹۶؛ فن، ۲۰۱۲؛ ایم و همکاران، ۲۰۱۰؛ کیم و سو، ۲۰۱۳).

در این پژوهش، ضرایب همبستگی نمره شاخص‌های ترسیمی KFD با نمره‌های فرم معلم آزمون آخنباخ معنی‌دار و حاکی از روایی همگرایی آزمون بود. این یافته با نتایج تحقیق مکفی و وگنر (۱۹۷۶)، الین و نوچو (۱۹۷۹) و برنز و کافمن (۱۹۷۲) همسو است. همچنین، تفاوت معنی‌داری در فراوانی نشانه‌های ترسیمی تعیین شده توسط ارزیابان برحسب کودکان عادی و طلاق مشاهده نگردید که حاکی از اعتبار نمره‌گذاری ارزیابان است. این یافته با نتایج تحقیق مستکف و لازاروس (۱۹۸۳) و مکفی و وگنر (۱۹۷۶) همسو است.

می‌توان از نتایج پژوهش حاضر در کلینک‌ها و مراکز مشاوره خانواده و به خصوص مراکز مشاوره آموزش و پرورش به صورت کاربردی و در روند تشخیص مشکلاتی چون افسردگی، اضطراب، پرخاشگری، روابط اجتماعی ضعیف در کودکان بهره جست و با شناسایی زودهنگام به دنبال درمان‌های به موقع و مؤثر گام برداشت. این آزمون فقط روی پسران عادی و طلاق صورت گرفت؛ پیشنهاد می‌شود در تحقیقات آینده این آزمون روی دو گروه دختران و پسران اجرا شود. همچنین پیشنهاد می‌گردد با توجه به قابلیت‌های روزافزون آزمون ترسیم خانواده جنبشی و کاربردهای بالینی بیشتر در بین محققان، روانشناسان و مشاوران مدارس، اعتبار و روایی آن در ایران و جامعه‌های بزرگ‌تر مورد ارزیابی قرار گیرد.

منابع فارسی

- آخنباخ، توماس؛ رسکورلا، لسلی (۱۳۸۴). کتابچه راهنمای فرم‌های سن مدرسه نظام سنجش مبتنی بر تجربه آخنباخ (ASEBA)، انطباق و هنجاریابی (ترجمه اصغر مینایی). تهران: پژوهشکده کودکان استثنایی.
- ایروانی، محمود و ولی‌زاده، شیرین (۱۳۸۶). مقایسه شاخص‌های ترسیمی کودکان خانواده‌های گسسته و ناگسسته در آزمون ترسیم خانواده. *روانشناسی کاربردی*. دوره ۲. شماره ۵. صص ۲۲-۹.
- دادستان، پریخ (۱۳۸۴). *ارزشیابی شخصیت کودکان بر اساس آزمون‌های ترسیمی*. تهران: انتشارات رشد.
- حیدری، مریم و رحیمی، فاطمه (۱۳۸۵). نیمرخ روانی براساس دو آزمون ترسیمی خانواده و دوستان در طبقات اقتصادی متفاوت در کودکان ۶ ساله شهر اصفهان. *دانش و پژوهش در روانشناسی*. شماره ۲۷ و ۲۸. صص ۶۸-۵۱.
- شرودر، کارولین اس و گوردون، بتی ان (۱۳۸۵). *سنجش و درمان مشکلات دوران کودکی (ترجمه مهرداد فیروزبخت)*. تهران: نشر دانژه (تاریخ انتشار به زبان اصلی، ۲۰۰۲).
- عابدین، علیرضا؛ مرادی‌مطلق، مونا و حیدری، محمود (۱۳۸۸). تعیین نشانه‌های ترسیم خود در نقاشی سه گروه از کودکان دارای مشکلات درونی‌سازی شده، برونی‌سازی شده و بهنجار. *روانشناسی بالینی*. شماره ۱. صص ۳۴-۱۹.

- قربانی، بیژن (۱۳۸۵). مقایسه افسردگی در کودکان و نوجوانان خانواده‌های عادی و خانواده‌های متقاضی طلاق شهر اصفهان. *دانش و پژوهش در روانشناسی*. شماره ۲۷ و ۲۸. صص ۹۵-۱۱۲.
- مظاهری، محمدعلی و مهدی‌پور، سمیه (۱۳۸۷). آزمون ترسیم خانواده در کودکان آسیب‌دیده زلزله بم. *پژوهش در سلامت روانشناختی*. دوره ۲. شماره ۲. صص ۴۱-۵۰.
- مینایی، اصغر (۱۳۸۵). انطباق و هنجاریابی سیاهه رفتاری کودک آخنباخ، پرسشنامه خودسنجی و فرم گزارش معلم. *کودکان استثنایی*. شماره ۱۹، صص ۵۲۹-۵۵۸.
- نرس، ا. رادنی (۱۳۸۹). *سنجش خانواده، کاربرد آزمون‌های شخصیت برای زوجها و خانواده‌ها*، ترجمه حسن‌پاشا شریفی و همکاران. تهران: انتشارات سخن (تاریخ انتشار به زبان اصلی، ۱۹۹۹).

منابع لاتین

- Burns, C., & Kaufman, S. (2013). *Action, Styles, and Symbols in Kinetic Family Drawings (K-F-D)*. An Interpretive Manual. Taylor & Francis group. New York.
- Elin, N., & Nucho, A. (1979). The use of Kinetic Family Drawings a Diagnostic Tool in Assessing the Child's self-Concept. *Art Psychotherapy*, 6(4), pp. 241-247.
- Fan, R. J. (2012). A Study on the Kinetic Family Drawings by Children with different Family Structures. *The International Journal of Arts Education*, pp. 174-204.
- Handler, L. & Habenicht, D. (1994). The Kinetic Family Drawing Technique: A Review of the Literature. *JOURNAL OF PERSONALITY ASSESSMENT*, 62(3), 440-464.
- Kim, J. K., & Suh, H. J. (2013). Children's kinetic family drawings and their internalizing problem behaviors. *The Arts in Psychotherapy*, 40(2), pp.206-215.
- Mcphee, J. & Wegner, k. (1976). Kinetic-Family-Drawing Styles and Emotionally Disturbed Childhood Behavior. *Journal of Personality Assessment*, 40(5), pp487-491.
- Siegel, I. M., & Kornfeld, M. S. (1980). Kinetic Family Drawing Test for Evaluating Families Having Children with Muscular Dystrophy. *Physical Therapy*, 60(3), pp. 293-298.
- Tharinger ,D. J. & Stark, K. (1990). A Qualitative Versus Quantitative Approach to Evaluating the Draw-A-Person and Kinetic Family Drawing: A Study of Mood- and Anxiety-Disorder Children. *A Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 2(4), pp. 365-375.
- Wegmann, P., Patrica, J. & Lusebrink, V. (2000). Kinetic Family Drawing Scoring Method for Cross-Cultural Student. *The Arts in Psychotherapy*, 27(3), pp. 179-190.